

HER ONT DEKKING VAN KUNSTVAK IDIOTIE

MIRJAM VAN TILBURG
2023

HER ONT DEKKING VAN KUNSTVAK IDIOTIE

VERSCHUIFT HET VAKMANSCHAP
VAN KUNSTVAKDOCENTEN?

MIRJAM VAN TILBURG
2023

Tekst: Mirjam van Tilburg, 2023
Vormgeving: Marijke Lucas & Mirjam van Tilburg
Copyright: Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0

Deze hybride publicatie is gerealiseerd in het kader van 'Studies in Kunstvakidiotie', een doctoraatsonderzoek bij Antwerp Research Institute for the Arts (ARIA) van Mirjam van Tilburg. Doctoraatsjury: Pascal Gielen (hoofdpromotor), Indra Wolfaert (promotor), Gert Biesta (extern doctoraats-commissielid), Annick Schramme (juryvoorzitter), Falk Hübner, Inge Spaander, Nancy Vansielegheem en Emiel Heijnen. Dit is één van de vijf essays. De andere essays, meer beeld en informatie is terug te vinden op de digitale expositie: <https://www.researchcatalogue.net/view/1721171/2209794/380/90>

Gerealiseerd in samenwerking met Fontys Academy of the Arts en Willem de Kooning Academy.

DE SINAAS- APPEL IN EEN STUDIO

—ANEKDOTE—

Vellen A3-papier bedekken een muur. Er steekt een spijker uit. Twee kunstvakdocenten duwen een sinaasappel op de spijker. Hoe lang duurt het voor de sinaasappel begint te rotten? Misschien valt hij uit elkaar en dan op de grond? De vrucht is de enige bolvorm aan deze muur. Aan de voorkant van de sinaasappel staat een plastic figuurtje. Het figuurtje zit vast met tape. Om de sinaasappel heen zie je een zwarte cirkel. En daarnaast heeft een van de leraren geschreven: 'We drukken hier de zelfdestruct-knop in'. Op een vel ernaast staat de vraag: 'Ben ik dan nog docent?' en: 'de teloorgang van ons docentschap'.

« Foto op vorige pagina:
detail muur studio Rotterdam,
januari 2021

Als onderzoeker aan de master kunsteducatie vroeg ik me af welke invloed de coronacrisis heeft op de professie van kunstvakdocenten. Dit onderzoek is onderdeel van mijn doctoraatsonderzoek bij Antwerp Research Institute for the Arts (ARIA). Zoals wel meer leraren maakte ik me zorgen om leerlingen. Ik vroeg me af wat er allemaal verloren ging als onderwijs uitsluitend online plaatsvond. Ik vroeg me ook af of de crisis als een katalysator van verandering in het onderwijssysteem werkte? En wat was die verandering dan?

Hoe ging ik te werk? In het eerste jaar van de coronacrisis – maart 2020 tot februari 2021 – deed ik een onderzoek met tien kunstvakdocenten¹. (Essay: (onder)zoeken in kunsteducatie²) Met vijf kunstvakdocenten zat ik in november 2020 in een studio in Tilburg. We kwamen daar 's avonds, in weekenden samen en onderzochten welke invloed de coronacrisis had op onze praktijk. Met vijf andere kunstvakdocenten (Sanne Avenhuis, Nadine van Hulst, Sheila Meijers, Inge Spaander en Ruben Tammer) herhaalde ik dit concept twee maanden later, in januari 2021 in Rotterdam. De kunstvakdocenten hadden gemeen dat ze kunstles gaven aan 12- tot 18-jarigen en hun opleiding hadden gevolgd aan een kunstacademie. Voor het overige verschilden ze: docent media, drama, internationale schakelklas, culturele kunstzinnige vorming, beroepsonderwijs, tekenen; alle soorten kunstvakdocent kwamen langs.

Van tekenen tot muziek maken, van praten en eten tot schilderen: tijdens het onderzoek reflecteerden de kunstvakdocenten met hun eigen vakmanschap op de coronacrisis (Essay: Blik). Daarnaast liep ik met elke kunstvakdocent een keer de route van hun huis naar hun werkplek. Zo'n wandeling duurde, afhankelijk van de woon- en werkplaats van de leraar, twintig minuten tot vijf uur. Tijdens deze gesprekken vertelden de kunstvakdocenten over de eerste lockdown. Ze maakten

verder nog een een-op-eenwandeling met een andere kunstenaar. Aan het eind van het onderzoek volgde een gesprek met een externe interviewer.

WAT HEBBEN KUNSTVAKDOCENTEN NODIG OM
INVULLING TE GEVEN AAN HUN VAKMANSCHAP
IN TIJDEN VAN CRISIS?

De conclusie van het onderzoek? De coronacrisis maakt zichtbaar dat er een discrepantie zit tussen hoe het onderwijssysteem kunstvakdocenten aanspreekt en wat zij nodig hebben. Crises onderbreken het gewone en maken zichtbaar wat we als vanzelfsprekend zijn gaan beschouwen. Ik heb samen met de kunstvakdocenten tijdens het onderzoek, in en door de praktijk, een soort gedachtenschetsen gemaakt. In dit stuk³ teken ik drie beelden op vanuit dit onderzoek; over vakmanschap tussen schermen, kunstvakdocenten die uit de automatische piloot stappen en over kunstvak-idiotie als iets waar je je aan vastgrijpt. Wat toont de sinaasappel ons over de professie van kunstvakdocenten? En wat is er nodig?

» Foto op volgende pagina:
detail muur studio Rotterdam,
januari 2021

Waar het ons Noemenschap

IS HOOP GEORLOOFD
IS ER EEN HOOP GEORLOOFD
IS ER EEN HOOP ONGEORLOO
IS HOOP ONGEORLOO
IS HOOP ONNODIG
IS HOOP NODIG

OUDEERS BEUEN
RUG OM VAN KIN
GAAT NIET GO
WIT WE GAA

WAAROP WAAROP SPREEKT SCHOOL JOU AAN?

—ANEKNOTE—

Op het bureau ligt rechts een snelbinder die A4-tjes samenhoudt waarop namen en foto's van leerlingen staan. Een 'smoelenlijst', in docentenjargon. Daarnaast ligt ook een tablet. Daarop staat een dashboard open, met daarin alle cijfers, lestaken en opdrachten. Links op het bureau ligt een notitieblok en een briefing met draaiboek voor deze lockdown van de schooldirectie. Ook ligt er een mobiel met het schoolrooster.

Op die mobiel poppen ondertussen chatberichten van mentorleerlingen op. In het midden staat een laptop, waar af en toe e-mails van collega's voorbijkomen. In MStams staat een meeting open. Het scherm is verdeeld in 30 vakjes: voor elke leerling een vakje, een zwart vierkantje, want de camera's staan uit. De enige camera die aan staat is die van de leraar. Het is de tweede lockdown, in januari 2021. De leraar geeft les en ziet zijn leerlingen niet, alleen een afbeelding van zichzelf.

Post op Facebook,
Mentor vo groep,
8 april 2020

Teachers during corona:

EXPECTATIONS

REALITY

–KERNGEDACHTE–

In de eerste coronalockdown in maart 2020 lag de nadruk op contact tussen leerlingen en leraar en voor kunstvakdocenten op improvisatie. Dit veranderde gedurende het jaar daarop. Tijdens de tweede lockdown in januari 2021 werden de kunstvakdocenten door het onderwijssysteem aangesproken op organisatorische uitvoerbaarheid, digitale automatisering en het bijhouden van presentie en schoolresultaten. Dit frustreerde de vakmenschap van kunstvakdocenten. Terwijl zij werden aangesproken vanuit een model dat werkt met voorspelbare situaties en statische kennis, was de situatie instabiel, onzeker en uniek. Bovendien raakten de inhoudelijke vragen over het kunstvak steeds meer naar de achtergrond. Wat vraagt een crisissituatie van een kunstvakdocent?

Chronologisch overzicht eerste coronacrisisjaar

Tijdens de eerste Nederlandse onderwijslockdown, maart 2020-mei 2020, was iedereen gericht op contact en improviseren. Directies en leerlingen verwachtten in deze periode nog geen resultaten of cijfers van het onlineonderwijs; de nadruk lag vooral op het zoeken in deze unieke situatie. De kunstvakdocenten omschreven dat ze het online lesgeven tijdens de eerste lockdown aangingen als een experiment. Van Hulst initieerde een vakoverstijgend project in die eerste lockdown en De Weijer zag kans om nieuwe opdrachten te ontwikkelen in een voor de rest vaststaand lesprogramma. Niemand had het antwoord op de vraag hoe online onderwijs in crisis moest worden gegeven. Leerlingen, leraren en directies vonden langzaam uit hoe het werkte. Daarnaast werd van leraren gevraagd om contact met leerlingen te onderhouden. Vóór de lockdown was het mentorschap een van de vele taken, nu nam deze taak een volledige dag in beslag: 'Ik heb uren en uren besteed op Whatsapp. Ik was een soort hulplijn voor de leerlingen.' (Avenhuis)

Foto werkplek kunstvakdocent Pascal Cuijpers, Facebook, maart 2020

Van de kunstvakdocenten werd verwacht dat ze zouden handelen in een situatie waarvan niemand wist wat er zou gebeuren. Ze kregen de verantwoordelijkheid om zelf keuzes te maken in wat in de pedagogische situatie van deze crisis wenselijk was. Het motto was: dit duurt even, we maken er wat van.

Na de eerste lockdown gingen kunstvakdocenten vragen stellen over hun kunstvak. Net voor de zomervakantie van 2020 merkte ik tijdens de wandelingen dat er meer vragen en kritiek naar boven kwamen. De kunstvakdocenten vroegen zich af of dit nog wel onderwijs was: lesgeven tussen schermen. Het besef dat dit geen 'coronacation' (Van Hulst) was, drong door. De ervaring

van hun dagelijks werk was 'lijsten bijhouden' (De Weijer) en 'zenden als een vlogger' (Tammer). Kunstvakdocenten vroegen zich af of het uitmaakte wat ze tijdens die digitale lessen deden. Werden ze gezien als 'bezigheidstherapeut'? (Donkers). Ze stelden vragen over hoe onderwijs tweedimensionaal werd, vooral voor de kunstvakken die op de zintuigen gericht zijn (Essay: Blik). Heb je geen handen nodig om iets aan te wijzen, iets voor te doen, iets te suggereren? Hoe belangrijk is het fysiek samenkomen voor muziek maken? Is dit nog onderwijs in de kunstvakken? En waar leg je de nadruk op als je dan toch een enkele les fysiek mag geven?

In het najaar van 2020, nog voor de tweede lockdown, voerde de behoefte aan beheersing de boventoon. Scholen verwachtten van kunstvakdocenten dat er cijfers kwamen. De uitzonderingspositie van schooljaar 2019-2020 was voorbij. De kunstvakdocenten werd gevraagd om cijfers te leveren en hoeders van de maatregelen te zijn. In Nederland werden mondkapjes verplicht in de scholen, er looproutes aangebracht en afscheidingen geplaatst. Alle kunstvakdocenten uit de studio werd gevraagd leerlingen hierop te corrigeren. De kunstvakdocenten met mentortaken werd gevraagd protocollen te volgen en overzicht te houden op de studievoortgang van de hun leerlingen.

De tweede Nederlandse onderwijslockdown duurde van december 2020 tot eind februari 2021 en markeerde het einde van dit eerste crisisjaar. Dit keer lag voor de meeste kunstvakdocenten een draaiboek klaar over welke software en regels moesten worden gebruikt tijdens onlineonderwijs. De tweede lockdown was 'organisatorisch [bijvoorbeeld met roosters - MvT] best goed geregeld, maar daar was dan ook alles op gericht.' (Spaander) Procedures, organisatorische haalbaarheid en technische uitvoerbaarheid, daarop werden de kunstvakdocenten aangesproken tijdens de tweede lockdown. Het enthousiasme om te improviseren?

Moment studio Tilburg, november 2020

Detail muur studio Rotterdam, 2021

Dat waren de kunstvakdocenten in de maanden ervoor kwijtgeraakt en dat werd door niemand meer verwacht. De behoefte naar overzicht, houvast en duidelijkheid was groot bij leerlingen, collega's, directies en kunstvakdocenten zelf: 'Er lijkt steeds van alles te gebeuren, er glipt van alles uit mijn handen.' (Meijers) Het volgen van een draaiboek dat gebaseerd is op de technische kennis uit de eerste lockdown was voor de kunstvakdocenten en directie een manier om het onlineonderwijs te kunnen organiseren.

De kunstvakdocent werd minder aangesproken op wat het kunstvak nodig had, die vragen verdwenen naar de achtergrond. De fricties en vragen van het voorjaar van 2020 – over kwaliteit van onlineonderwijs en praktijkvakken – waren onveranderd. Hoewel, het aantal vragen was geslonken. De vraag of online onderwijs überhaupt onderwijs is, kwam niet meer naar boven in de gesprekken. Er was geen alternatief.

Groeimodel van Technische Rationaliteit

De kunstvakdocenten werden aangesproken op het controleren van maatregelen en het aanleveren van cijfers. Oftewel op een vooraf bepaald resultaat, en dat was al ver voor de crisis zo. Filosoof Donald A. Schön beschrijft dit in 1983 met het model van Technische Rationaliteit. Het is een model dat uitgaat van de vraag: hoe brengen leraren leerlingen van A naar vooraf bepaald resultaat B? Welke wetenschappelijke kennis vertelt leraren wat te doen om door de overheid bepaalde doelstellingen te behalen?

In het model van Technische Rationaliteit behalen professionals een resultaat met het inzetten van middelen op basis van statische wetenschappelijke kennis en technologie (Schön, 1983, p. 31). Het model is erfgoed van de beweging die zich richt op het toe- passen van de prestaties van wetenschap en technologie

om een bepaald probleem op te lossen. Leraren worden in dit model aangesproken als technisch uitvoerder. Deze zet middelen (zoals didactische instrumenten) in op basis van wetenschappelijke kennis.

Het succes van het model van Technische Rationaliteit wordt gestimuleerd door onderwijsontwikkelingen rondom het lerarentekort en dashboard digitalisering. In Nederland is een groot lerarentekort en daarbij zijn breed opgeleide en inzetbare leraren een deel van de oplossing (Engelshoven, 2020). De hedendaagse leraar voor 12- tot 18-jarigen heeft in vacatures omschrijvingen als leercoach⁴ of extended professional (Marreveld, 2020). Voor het lerarentekort is het handig dat een leraar breed inzetbaar is en de vakinhoud los kan koppelen van het leraarschap. Dit stimuleert het aanspreken vanuit het model van Technische Rationaliteit. Vanuit het perspectief van dit model is vakinhoud een middel, een brok lesstof dat de leerling aan dient te pakken. In een methode die vooraf bedacht en ontworpen is, is de leraar een 'doorgeefluik' (Spaander).

De groei van dashboard digitalisering (Kerssens & de Haan, 2022) tijdens dit eerste crisisjaar, stimuleerde de groei van het model van Technische Rationaliteit. Digitalisering heeft door de crisis een vlucht genomen in het onderwijs in Nederland. Het onderwijs voor 12- tot 18-jarigen gebruikt software die gericht is op automatiseren, ordenen, organiseren en overzicht van resultaten. Deze dashboards komen voort uit de wens om het onderwijs efficiënt te laten werken en zijn technocratisch en instrumenteel (Kerssens & de Haan, 2022) opgezet (Essay: Blik). De software op laptop, tablet of mobiel van de kunstvakdocent spreekt de kunstvak-docent toe: hier heb je jouw regie weer. En dat is de eerste vraag van een leraar als er grote ongelijkheid is in leerachterstanden, zoals door een crisis. Maar is dit ook werkelijk de controle waar leraren om vragen? Dashboards worden onder andere gebruikt voor

Detail muur studio Rotterdam, januari 2021

gepersonaliseerde leertrajecten om zo te differentiëren in het onderwijs. Dashboardsoftware geeft een overzicht van het gewenste resultaat en de middelen die in te zetten zijn per leerling. Dashboards werken op basis van data die een reputatie hebben van echtheid en objectiviteit (Rasch, 2020, p. 34). Of zoals Schön zou schrijven: vanuit het model van Technische Rationaliteit.

Crisissituatie vraagt vakmanschap

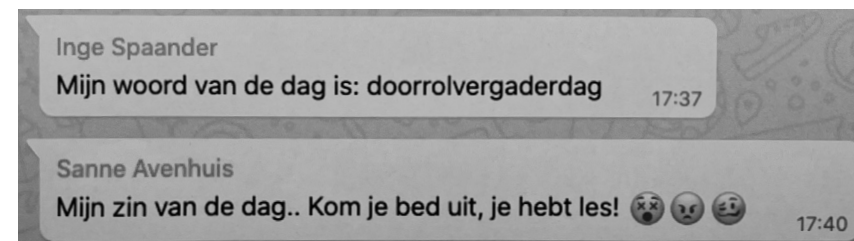
Het model van Technische Rationaliteit is ontwikkeld voor een voorspelbare situatie; maar een crisis is instabiel, uniek en onzeker. Schön wijst erop dat het model van Technische Rationaliteit incompleet is: als je vanuit het model van Technische Rationaliteit werkt in onzekere situaties, ga je problemen oplossen zonder eerst de probleemsetting te zien en dan werkt dit model niet. De korte- en langetermijndoelen, de basis voor het model van Technisch Rationaliteit, waren in januari 2021 onzeker. De maatregelen tijdens de tweede lockdown waren strenger dan tijdens de eerste, in Nederland. De examenstof is voor elk vak vastgesteld in Nederland, maar of het examen zou plaatsvinden en in welke vorm was onduidelijk. Bovendien wisten we niet hoe de maatschappij en zeker de kunsten er onder invloed van de crisis en digitalisering over een jaar uit zouden zien. De roep vanuit school om het organisatorisch onder controle te houden was begrijpelijk. Alleen, als B in de vraag 'hoe komt een leerling van A naar B?' niet te formuleren is, zoals in deze crisis, dan werkt dit model niet.

Pedagoog Gert Biesta omschrijft dat onderwijzen intentioneel is, maar dat maakt het geen voorspelbaar werk (Biesta, 2022, pp. 58-74). Biesta omschrijft een van de functies van onderwijs met het concept subjectificatie. Jongeren uitdagen om als subject te willen bestaan in de wereld. In dialoog met die wereld. Dat is een positie tussen terugtrekken in zichzelf en in het

centrum van die wereld willen staan. Subjectificatie zet het ik van de leerling in het geding, en vraagt een leerling deze zelf op het spel te blijven zetten (Biesta, 2020, pp. 1011-1025). Als leraar weet je niet altijd waar de leerling je brengt, daarom is het werk van een leraar altijd onvoorspelbaar, onzeker en uniek. En zeker in een crisissituatie. Biesta omschrijft hetgeen leraren doen om subjectificatie te stimuleren als vakmanschap.

Tijdens de eerste lockdown spraken⁵ collega's, leerlingen en directies kunstvakdocenten aan op hun vakmanschap als vakdocent. Ze erkenden dat de situatie uniek, instabiel en onzeker was. De kunstvakdocenten hadden bijvoorbeeld vrijheid om zelf beslissingen te nemen in onverwachte situaties. Van kunstvakdocenten werd gevraagd om zelf vanuit hun vakmanschap keuzes te maken in wat gewenst en goed was voor leerlingen.

Daarnaast werden de kunstvakdocenten aangesproken op hun vakmanschap om de leerlingen erbij te houden in de eerste lockdown. Het was aan de kunstvakdocenten, vanuit mentorschap, om contact met de leerlingen te houden. Sommige leerlingen hadden geen internet en anderen lagen vooral in bed te gamen. Een paar kunstvakdocenten brachten verf en klei bij leerlingen thuis zodat ze beeldend werk konden maken. Dat erbij houden, het onderbreken van eigen bubbel en flow van de leerling (Essay: Tijd), is een essentieel element (Biesta, 2017) van vakmanschap.

Detail whatsapp tijdlijn studio Rotterdam, januari 2021

Tot slot werd door alle kunstvakdocenten het vakmanschap ingezet om nieuw onlineonderwijsmateriaal te maken. In onzekere en instabiele situaties is het de uitdaging van de leraar om goed onderwijs te scheppen; dit is het vakmanschap van de leraar. Hoe konden ze de leerlingen het veld van de kunst laten ontmoeten in onlineonderwijs? Ze experimenteerden met verschillende vormen. Vakmanschap is goed onderwijs creëren (Biesta, 2011, pp. 4-11), het is een scheppend vermogen. Het vooraf bepalen van een resultaat mag dan lastig zijn, het vakmanschap van een leraar is het creëren van een goede onderwijssituatie.

Vakdocenten en vakinhoud zijn verbonden vanuit het perspectief van dit vakmanschap (Essay: Blik). Vakinhoud is geen middel, zoals bij het model van Technische Rationaliteit. In het onderwijs voor 12- tot 18-jarigen maken vakdocenten de wereld tastbaar en invoelbaar en dat is nodig voor leerlingen om hun positie in de wereld te ontwikkelen. Schrijver Daniel Pennac (2008, p. 190) over vakdocenten:

In hun aanwezigheid - (...) - werd ik iemand, ik kreeg als het ware een wiskundige ik, een geschiedkundige ik, een filosofische ik, (...) zette ik mezelf tussen haakjes, ontdeed ik mezelf van het 'ik' dat me er tot de kennis-making met die meesters van had weerhouden het gevoel te hebben dat ik er echt bij was.

De kunstvakdocent heeft vakmanschap nodig om een ontmoeting tussen kunstenveld en de leerlingen te creëren in deze onzekere en unieke situatie. Een vakdocent begeleidt de dialoog tussen de leerling en het stukje wereld waar de vakdocent toegewijd aan is, in dit geval de kunsten, en stimuleert zo subjectificatie. Kunstvakdocenten stellen bijvoorbeeld vragen als: hoe kan een leerling keuzes maken in en met kunst? Hoe kan een leerling een leven leiden met, via en in kunst?

» Foto op de volgende pagina:
moment studio Tilburg,
november 2020

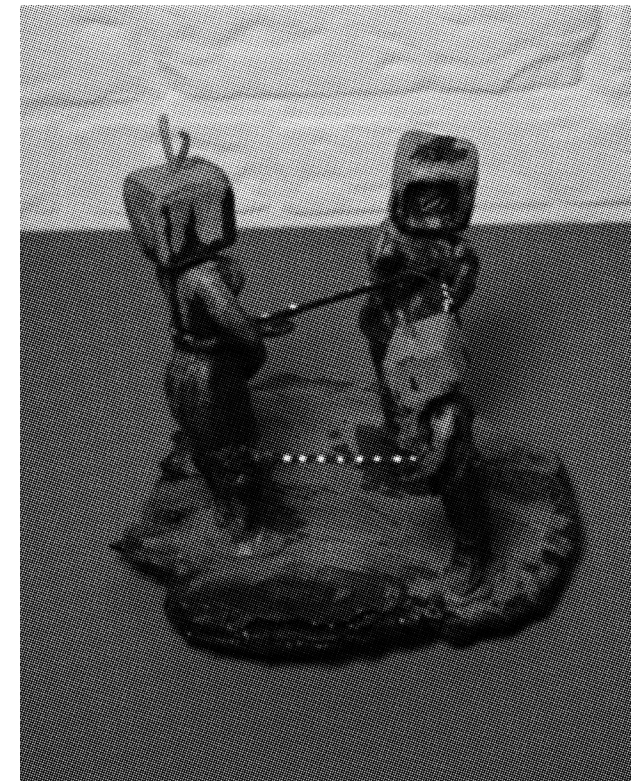
UIT DE AUTO- MATISCHE PILOOT STAPPEN

—ANEKDOTE—

Op een muur hangt een print van een schilderij met doorkijkjes en een meisje dat je recht aankijkt. Voor de muur staat een pilaar waar ogen op geplakt zijn. De ogen zijn met stift getekend en kijken alle kanten op. Wat is er te zien? In het midden van de ruimte staat een kleibeeld op tafel. Eromheen zitten drie kunstvakdocenten. Het kleibeeld bestaat uit drie mensfiguren met hangende schouders die schermen als hoofden hebben. De drie figuren kijken elkaar niet aan. Ze houden elkaar op afstand en in evenwicht met een gestreepte lat. Het beeld is groten-deels zwart met groen geschilderd,

behalve waar het punt van de lat het lijf raakt, daar is het rood. Stelt het bloed voor? Eén kunstvakdocent vertelt over de leerling die dit beeld heeft gemaakt. Ze vindt het bijzonder dat haar leerling de crisis zo wist te verbeelden. Een andere kunstvakdocent vraagt wat de opdracht was. De derde draait het beeld en verwoordt wat het beeld met hem doet. De kunstvakdocent die dit beeld meebracht, heeft een lach op haar gezicht. Ze vertelt hoe voor haar onderwijs hierover gaat. Dit is waarom ze haar werk doet.

Leerlingwerk uit
studio Tilburg,
november 2020

–KERNGEDACHTE–

De kunstvakdocenten, kunstenaars en ikzelf onderzochten vanuit ons kunstenaarschap ons leraarschap. Kunstvakdocenten ervaren op de academie en in het werkveld een discrepantie tussen kunstenaarschap en leraarschap. Lesgeven is geen kunst, dat beeld overheerst in de opleiding – terwijl er mogelijkheden zijn in de overlap. In de studio spraken we elkaar aan op een werkwijze waarbij het kunstenaar- en leraarschap samenvallen. Kunstvakdocenten beschouwden reflecteren op onderwijs in de studio als een onderzoek vanuit de kunst. Ze verkenden de on-maat en zetten scheppende strategieën in.

Aangesproken vanuit kunst

Waarop werden we in de studio aangesproken? 'We' zijn hier de kunstvakdocenten, kunstenaars en ikzelf. De kunstvakdocenten hebben een vergelijkbare werkplek, een gedeelde achtergrond en allemaal toewijding aan de kunsten. Behalve Spaander waren alle tien alumni van de kunstvakdocentenopleidingen van partner-kunstacademies⁵ in dit experiment. Ook de kunstenaars spraken de kunstvakdocenten aan vanuit hun gedeelde achtergrond; namelijk, de academie. De kunstvakdocenten maakten deze maand een wandeling met een kunstenaar (Swendeline Ersilia, Milou van Ham, Suzanne Kipping, Navid Nuur, Sanne Rambags en Barbara Visser). Deze gesprekken waren niet gestuurd en konden allerlei kanten opgaan. Zo omschrijft beeldend kunstenaar Navid Nuur deze ontmoeting als een cocktail waarbij Ulrich kunst inzette in relatie tot school en hij tot zijn werk. Het verhaal van deze wandeling namen de kunstvakdocenten mee naar de studio en deelden ze met de groep.

Mijn werkwijze in de studio was dat ik een blik wierp op en handelde in onderwijs vanuit de kunsten en hetzelfde vroeg ik van de kunstvakdocenten (Essay: (onder)zoeken in kunsteducatie). Ik was zelf participatief aanwezig

in de studio en was dus geen fly on the wall. Ik stelde vragen en deelde ervaringen en onzekerheden vanuit mijn eigen praktijk. Een paar kunstvakdocenten had ik in het verleden lesgegeven op de academie, andere niet. Een externe interviewer vroeg hun achteraf hoe ze mijn bijdrage hadden ervaren. Dat varieerde van kritische vragen stellen tot verbinden, van vertragen tot en met kunst onderzoeken. Ik zei nooit: dit gaan we doen. In het begin werd dit door de kunstvakdocenten als vaag ervaren, vooral in de studio in Tilburg, waar de kunstvakdocenten mij vooraf niet kenden. Ik vroeg hun te kijken naar hun dagelijkse praktijk en deze anekdotes te delen (Essay: Blik).

Leraar-kunstenaar

Zowel de kunstvakdocenten als de kunstenaars en ikzelf deelden eenzelfde achtergrond: de academie. Hoe spreekt de academie de toekomstige kunstvakdocent aan? De afgelopen twintig jaar heb ik gedoceerd aan, geëxamineerd in en geadviseerd aan zeven verschillende opleidingen voor kunstvakdocenten in Nederland. In al die gesprekken in informele en formele settings blijkt, ondanks vele mooie voorbeelden die er zijn, dat de docenten aan deze opleidingen studenten aanspreken op hun leraar- en kunstenaarschap. Studenten vragen zich af: ben ik een leraar die daarnaast kunst maakt? Of ben ik een kunstenaar die ook lesgeeft? (Essay: (onder)zoeken in kunsteducatie) Hoe zorg ik voor genoeg tijd voor mijn kunstenaarschap als er morgen weer 150 pubers verwachten dat de les is voorbereid? De academiedocenten scheiden meestal leraar en kunstenaar als tegengestelde identiteiten met tegen-gestelde belangen. Zo leerde ik tijdens mijn eigen opleiding, en herhaalde dit nog jaren tegen mijn eigen studenten: 'Bescherm je kunstenaarschap tegen de dagelijkse overheersing van het leraarschap.' De relatie tussen het leraar- en kunstenaarschap is complex en divers. (Hoekstra, 2015 & Hall, 2010)

De frictie tussen kunstenaarschap en leraarschap bleek ook uit de gesprekken in de studio. De kunstvakdocenten vertelden over hun behoefte om hun makerschap te ontwikkelen. De ene kunstvakdocent deed een cursus illustratie en de andere coaching in zang. Wat ons verbaasde in de studio was dat zij dit in eerste instantie niet financierden uit professionaliseringsgelden: 'want dat is toch iets voor mezelf, niet voor school?' (Donkers) (Essay: LLO als commoning praktijk). Hoe kan het dat een kunstvakdocent ontwikkelen in kunstvakken niet ziet als professionalisering? De kunstvakdocenten trokken een muur op tussen eigen werk als maker en hun kunstvakdocentschap.

De tegenstelling tussen kunstenaar en leraar is verweven met de geschiedenis van de opleiding van kunstvakdocenten. In Nederland werden vijftig jaar geleden leraren kunstvakken in vijf jaar opgeleid als kunstenaar en haalden hun bevoegdheid als leraar in een fractie van die eerste studie. Hierna ontstond de vijfjarige eerste-graadsopleiding met meerdere specialismes. Die is in 2003 verworden tot een vierjarige ongegradeerde generieke bachelor docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving. Hetzelfde diploma in een fractie van de tijd in vergelijking met de jaren negentig. De theorievakken, zoals didactiek en kunstgeschiedenis, gingen meer samenwerken. En de kunstpraktijkvakken werkten samen vanuit de verschillende disciplines, zoals schilderen en nieuwe media. Al bieden verschillende opleidingen de mogelijkheid aan om didactiek, theorie en kunstpraktijk te combineren in examenwerk, deze kans pakken slechts enkele studenten op. Het blijft lastig om aan deze splitsing te ontkomen in de opleiding. Zo blijft de tegenstelling van kunstenaarschap en leraarschap bestaan.

« Moment studio Tilburg, november 2020

Mogelijkheden in overlap

Toch zijn ook andere perspectieven mogelijk. De beeldende kunst kent een traditie in het samenvallen van kunstenaarspraktijk met leraarschap. Het ontwikkelen van lesmateriaal werd al honderd jaar geleden door kunstenaars van Bauhaus als hun werk gezien. Beuys ging in de jaren zestig zelfs nog een stap verder: leraarschap is kunstenaarschap.

Het kunstenaarschap van een kunstvakdocent is volgens hedendaagse artist-teacher Jorge Lucero (2011) eerder een tweede of derde natuur, geen rol of identiteit (Essay: (onder)zoeken in kunsteducatie). Hij ziet onderwijs als een kunstpraktijk waarbij hij verschillende modes-of-operations legitimeert vanuit de beeldende kunst.

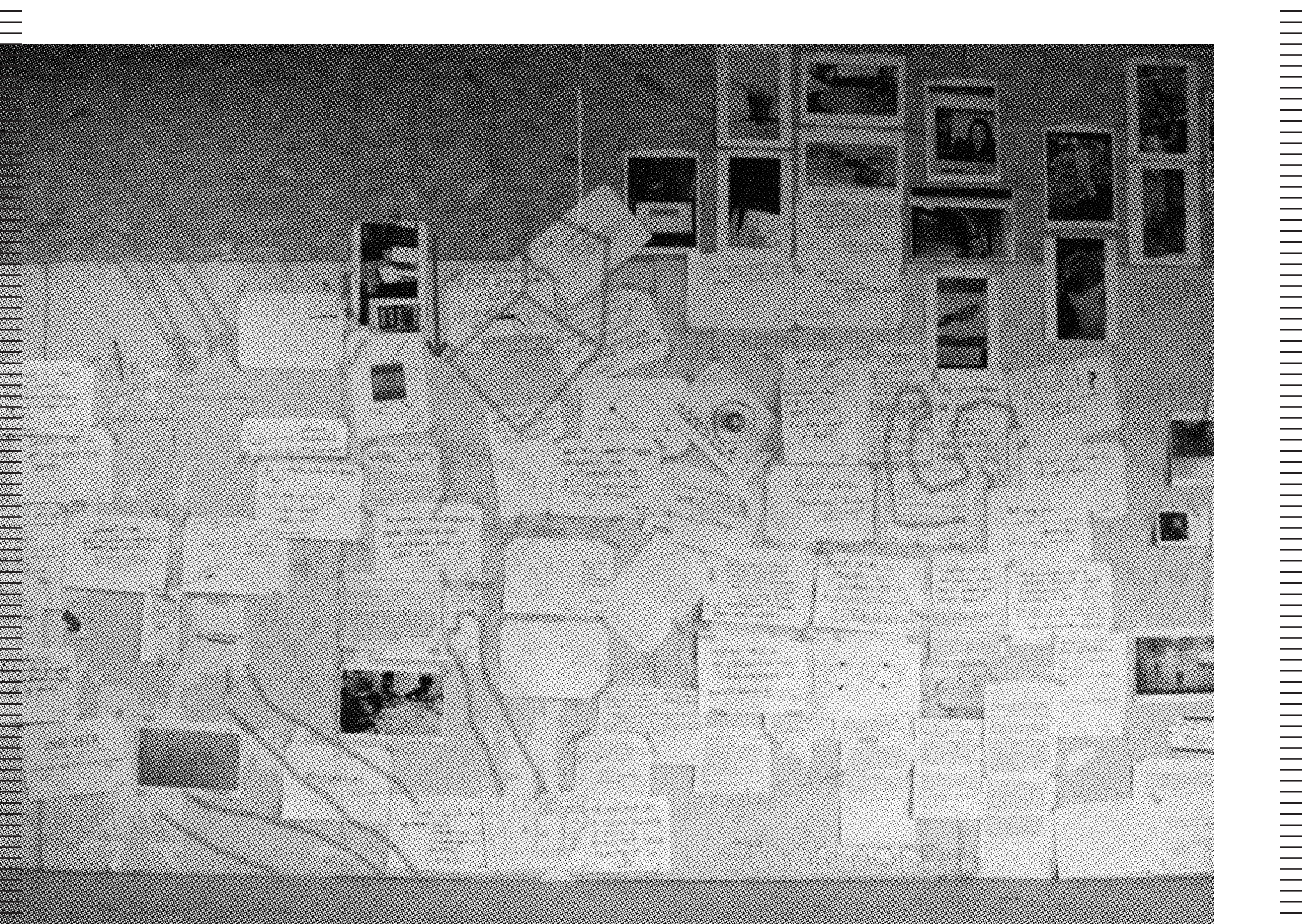
HOE KAN HET DAT EEN KUNSTVAKDOCENT
NASCOLING IN KUNSTVAKKEN NIET ZIET ALS
PROFESSIONALISERING?

Cultuursocioloog Pascal Gielen (2015) spreekt kunstvakdocenten aan vanuit de opdracht om uit de automatische piloot te stappen. Hij bekijkt de opdracht aan kunstvakdocenten vanuit de avant-gardekunst, net als Lucero vanuit conceptuele kunst. Hij ziet de overlap in hun handelen. In die zin heeft Gielen het niet over wat kunstvakdocenten zijn, maar wat ze doen. Hij roept kunstvakdocenten op tot het onderwijzen van de on-maat, om uit de automatische piloot van de schoolse orde te stappen en deze orde als materiaal te zien. Kunsteducatie die allereerst de orde van een cultuur analyseert en observeert, waarna de aandacht zich richt op eventuele on-maat en de maat van een cultuur – de ingesloten normen en gewoonten in een school – als materiaal gaat zien.

En zoals Gielen dit beschrijft, zo onderzochten de kunstvakdocenten in de studio. De kunstvakdocenten kozen ervoor om 'er even uit te stappen' (Brouwer de Koning), 'stil te staan om na te denken' (Hulsenboom) en te kijken in plaats 'door te razen in de onderwijstrein' (Avenhuis). Hoewel soms ongemakkelijk, betrokken we kunst bij onze manier van onderzoek. Door te maken, door goed te kijken naar wat er gebeurt, door het bevragen van procedures en de on-maat te laten zien. De kunstvakdocenten transformeerden een sinaasappel in een zelfdestructieknop. Ze tekenden ogen en plaatsten deze op een pilaar zodat die de aanwezigen begluurden. De kunstvakdocenten wikten en wogen opdrachten en werken van leerlingen van een afstand, zoals een kunstenaar een stap naar achter doet om een schilderij te bekijken. En de wrijving die ontstond? Ook die was vergelijkbaar met een kunstpraktijk. (De Weijer) In de studio stapten we uit de automatische piloot en zagen onderwijs in crisis als ons materiaal.

» Foto op de volgende pagina:
muur studio Rotterdam,
januari 2021

BOVEN- KOMEN MET KUNST- VAK-IDIOTIE

—ANEKDOTE—

Een muur hangt vol met vellen met handgeschreven teksten. Het is dezelfde muur waar de sinaasappel op geprikt zit. Met blauwe schilders-tape zijn er handen en andere silhouetten getekend op de muur, over de vellen heen. Drie kunstvakdocenten scheuren de tape waarmee deze figuren zijn gemaakt. Links twee handen die klaar staan om te duiken. Iets lager en naar rechts een vallende mensfiguur. Valt deze in het water? Zijn deze figuren aan het verzuipen? Iets hoger en weer meer naar rechts een gebalde vuist.

Waar is dit figuur kwaad op? Nog net op de muur aan de rechterkant grijpen twee handen iets vast. Waar reiken ze naar? Is het een rand? Of grijpen de handen mis en gaan ze dadelijk weer onder? De kunstvakdocenten verbeelden met blauwe tape vallen, verzuipen en frustratie, en iets vastpakken. Waar grijpen kunstvakdocenten Avenhuis, Spaander en Tammer aan vast met hun tekening? Dat was in de studio als ze tekeningen of muziek maakten, ontroerd waren door samen iets te ervaren, als een van de kunstvakdocenten trots vertelde over een werk van een leerling, als ze elkaars inspiratie en zorgen deelden en als ze elkaar op de hoogte brachten van de wandeling met kunstenaars. Kunst was in deze crisis voor deze kunstvakdocenten meer dan een grappige interventie of versiering, kunst was houvast. Hier ging het om.

–KERNGEDACHTE–

De kunstvakdocenten verdronken niet in dat eerste jaar van de coronacrisis. Ze vroegen zichzelf af tijdens die tweede lockdown: ben ik nog kunstvakdocent? Ik zag dat deze vakdocenten er weer bovenop kwamen, dankzij hun kunstvakidiotie. Kunstvakidiotie spreekt een kunstvakdocent aan vanuit de kunst en is een invulling van hun vakmanschap. Vakmanschap is nodig in instabiele en onzekere situaties zoals een crisis. Maar, duwt het model van Technische Rationaliteit versterkt door dashboard digitalisering kunstvakidiotie naar de achtergrond?

Kunstvakidiotie

Als afsluiting pleit ik voor een herontdekking van kunstvakidiotie van kunstvakdocenten; een knipoog⁶ naar het woord vakidoot. Aansluitend op de trend van de brede leraar is de interpretatie van vakidoot mogelijk negatief: in het onderwijs is een vakidoot iemand 'die een gesprek over de praktijk van het lesgeven ordinaair vindt en het liever over de vakinhoud heeft' (Marreveld, 2021). Iemand die pedagogiek en de organisatie van het onderwijs niet belangrijk vindt.

Toch gebruiken leraren en leerlingen de term vakidoot als geuzennaam voor de toewijding van vakdocenten⁷. Vakidioten zijn die leraren met grote motivatie om leerlingen iets meer van de wereld te laten begrijpen. Oud-leerlingen noemen hun lievelingsleraar, een docent die met enthousiasme en passie kan onderwijzen een 'echte vakidoot'.

Als een vakidoot een toegewijde vakdocent is, dan is kunstvakidiotie wat de leraar doet in een situatie. Ik pleit niet voor meer kunstvakidioten. Kunstvakidiotie is geen identiteit of functieomschrijving. Kunstvakidiotie is geen taak die je erbij moet doen, het is een invulling van vakmanschap. Hieronder speel ik met de term door die op te splitsen en te verschuiven; verder

Moment studio Rotterdam, januari 2021

weg van het cliché van vakidoot als iemand die lesgeven ordinair vindt.

Het eerste gedeelte van het woord kunstvakidiotie is kunst-vak, dat verwijst naar vakmanschap. Het veld waar een kunstvakdocent toewijding aan heeft is breder dan het vak in een school. Kunstvak is geen smalle verzameling van exameneisen of contacturen. Het gaat hier eerder om velden die verschillende posities in de wereld innemen en vanuit daar samenwerken. Het veld van een kunstvakdocent kan de kunsten zijn, én de samenwerkingen in velden zoals biodesign of media.

Echter staat vak in kunst-vak-idiotie voor mij niet voor dit veld. Vak is eerder een afkorting van vakmanschap zoals omschreven door Biesta. Het vak in kunst-vak-idiotie is voor een kunstvakdocent het vakmanschap in het creëren van de ontmoeting van jongeren in het veld van de kunsten. Daar is pedagogiek en didactiek bij nodig. Het vertrekpunt van het vakmanschap is het interesse voor het stukje wereld én voor de jongeren die onderdeel zijn van die wereld (Masschelein & Simons, 2012). Het vak(manschap) van een kunstvakdocent is niet het maken van een goed beeldend werk. Een kunstvakdocent legt geen verantwoordelijkheid af bij een schooldirectie voor eigen beeldend werk. Toch maakt het wel uit dat die kunstvakdocent een opleiding heeft gevolgd op een academie. De opleiding tot kunstvakdocent neemt namelijk het muzikant-zijn, het danser-zijn, het makerschap als uitgangspunt voor handelen. Het vakmanschap van een kunstvakdocent is het schep-pende werk van onderwijzen (Essay: (onder)zoeken in kunsteducatie).

Het tweede gedeelte is idiotie en dit toonden de kunstvakdocenten door hoe ze uit de automatische piloot van school stapten. Ze keken goed wat er gebeurde en toonden de on-maat, ze voldeden aan de opdracht van Gielen. Ze vertaalden hun frustratie in beelden op de

muren van de studio's. Allemaal niet inzetbaar of functioneel. Ze durfden het onderwijs zelf als materiaal te zien. Deze idiotie is geen identiteit leraar of kunstenaar. Het is scheppend werk en geeft invulling aan het vakmanschap van een kunstvakdocent.

De ondoelmatigheid en het weigeren om mee te gaan in de rationalisering, is volgens filosoof en onderzoeker in dataïsme Miriam Rasch (Rasch, 2020, pp. 77-78) wat idioten navolgenswaardige figuren maakt in tijden van digitalisering. Rasch omschrijft een idioot als iemand die weigert te doen waarop hij wordt aangesproken, sterker nog, iemand die deze vanzelfsprekendheid bevraagt. De werkelijkheid van onderwijs is gestructureerd door software en de digitale mal, zoals Rasch dit omschrijft. Daarom is idiotie nodig in tijden van de toename van dashboards in het onderwijs. Daarbij werkt het model van Technische Rationaliteit niet. De kunstvakdocenten stapten uit de automatische piloot, analyseerden en observeerden de orde. Ze stelden als idioten vragen bij de automatische (digitale) machine die tijdens de tweede lockdown in werking werd gezet.

VERSNELT DE NADruk OP TECHNISCHE
UITVOERBAARHEID DE SLUIMERENDE
ELIMINATIE VAN KUNSTVAKIDIOTIE?

Gevaar voor kunstvakidiotie

Toewijding aan het vakdocentschap is voor kunstvakdocenten en hun onderwijsomgeving geen normaal werk; het is te idioot. Die toewijding uitende kunstvakdocenten vooral in hun persoonlijke tijd. De kunstvakdocenten vertelden over het met leerlingen ontwerpen van een decor, het voorbereiden van een digitale rondleiding en het bezoeken van een kunstenaar met de klas. Ze creëerden dan momenten waarin ze leerlingen het veld lieten ontmoeten. Deze idiotie paste niet in hun

rooster of in vastgestelde uren in het takenpakket. Door dit toch te doen weigerden ze zichzelf neer te leggen bij het middel-doel denken van het model van Technische Rationaliteit. Ze werkten vanuit toewijding en inefficiëntie.

Dat kunstvakidiotie geen normaal werk is, is meteen het gevaar voor kunstvakidiotie in een werkveld vol burn-outs. De kunstvakdocenten vertelden dat hun toewijding werd verbannen naar de avond, weekend en vakanties (Masschelein & Simons, 2012, p. 96). En dat in een sector waar in 2015 al 21,3% burn-outklachten voorkwamen – de meeste van alle sectoren in Nederland (CBS, 2021). Wat als die persoonlijke tijd van leraren al vol zit met andere verantwoordelijkheden, zoals zorgtaken? (Essay: Tijd)

Volgens mij is kunstvakidiotie niet een oorzaak van burn-outs, maar juist essentieel om prioriteiten te stellen. In het moment de goede beslissingen nemen is essentieel onderdeel van vakmanschap, volgens Biesta. Dat geldt ook voor het stellen van eigen prioriteiten, voor het ontsnappen aan de dominantie van het model van Technische Rationaliteit. Kan kunstvakidiotie een van de wapens zijn tegen die burn-outs? Tegen het je voelen als een uitvoerder van wat anderen voor je bedacht hebben?

Herontdekking van kunstvakidiotie

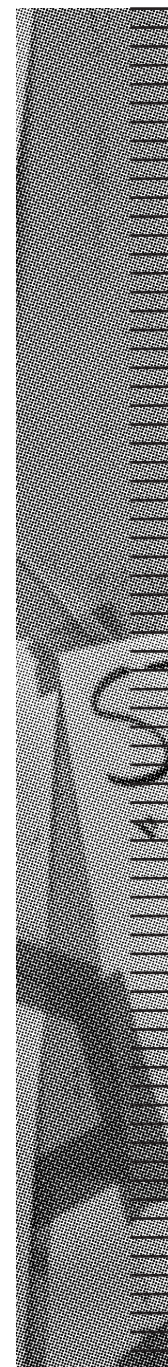
Dankzij dit doctoraat heb ik de kans gehad om de invloed van de coronacrisis op het vakmanschap van kunstvakdocenten te onderzoeken. In dit essay heb ik drie sleutelmomenten van uit het eerste crisisjaar voor kunstvakdocenten geschetst. Er kwamen een zelfde-structieknop voorbij, lijsten en schermen, ogen die op alles en niets gericht waren (Essay: Blik) en twee handen die grip hadden. Met deze schetsen pleit ik voor herontdekking^a van kunstvakidiotie. Kunstvakidiotie is een invulling van het vakmanschap van een leraar die

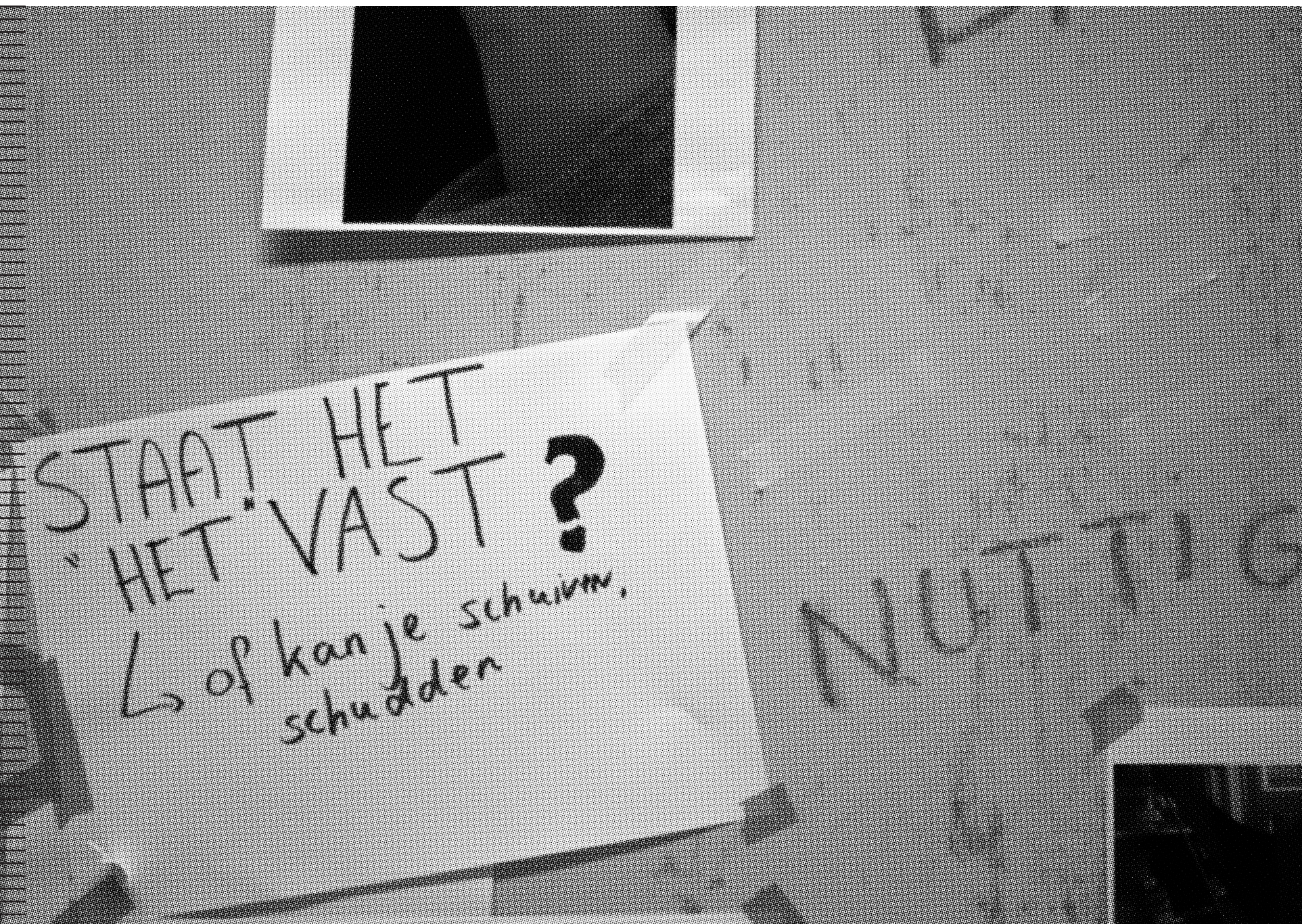
subjectificatie ruimte geeft in onderwijs. Dit vakmanschap is intentioneel en is nodig om te handelen in een onderwijssituatie waar een leraar niet weet waar de leerling naartoe gaat. Zoals een crisis. Versnelt het model van Technische Rationaliteit het sluimerende proces van de eliminering van kunstvakidiotie? Laten we hopen van niet.

Hoe geven we kunstvakidiotie vorm? Dat zoek ik graag met anderen uit. Wat biedt kunstvakidiotie ons als ons vooruitzicht ongewis blijft en er geen eindresultaat voor leerlingen te formuleren is? Hoe kan kunstvakidiotie eruitzien in tijden van dashboard-digitalisering en lerarentekort? Kunstvakidiotie is niet iets wat iemand voor anderen kan vormgeven of wat je in je eentje in je lokaal of thuiswerkplek kan uitvinden en bevragen. Kunstvakidiotie is geen lat waar je naar toe kunt werken, er is geen format of model voor, daarvoor is het te idioot. Er is geen module kunstvakidiotie-beginners en kunstvakidiotie-gevorderden, en je kunt kunstvakidiotie zeker niet stapelen.

Kunstvakidiotie is iets wat je samen oefent. Daarom hebben kunstvakdocenten gemeenschappelijke tijd nodig om kunstvakidiotie te oefenen. En die is er: in professionaliseringsuren (Essay: LLO als commoning praktijk). Samen improviseren, aftasten, uitwisselen in studio's vanuit de kunst zoals in dit experiment. Elkaar onderbreken (Essay: Tijd), jezelf op het spel zetten in de ontmoeting met anderen. Die sinaasappel hangt daar als uiting van frustratie over hoe ze vanuit verschillende kanten werden aangesproken. Daarnaast noteerden kunstvakdocenten Tammer en Spaander dat de zelf-destructieknop geen negatieve uiting was. Zij vatten dit op als een creatief proces van destructie en constructie. Vanuit zelfdestructie kan er iets ontstaan.

» Foto op de volgende pagina: detail studio Rotterdam, januari 2021

–LITERATUUR–

Biesta, G. (2020) Can the prevailing description of educational reality be considered complete? On the Parks-Eichmann paradox, spooky action at a distance and a missing dimension in the theory of education. *Policy Futures in Education*, vol. 18, no. 8, 1011-1025.

Biesta, G. (2017) Door kunst onderwezen willen worden. *Kunsteducatie 'na' Joseph Beuys*. ArtEZ Press.

Biesta, G. (2011) Het beeld van de leraar: over wijsheid en virtuositeit in onderwijs en onderwijzen. *Tijdschrift voor lerarenopleiders.*, vol. 32. no. 4, 4-11.

Biesta, G. (2022) Learnification, givenness, and the gifts of teaching. *World-Centred Education*. Routledge.

Centraal Bureau voor Statistiek (2015) Een op de zeven werknemers heeft burn-outklachten. Geraadpleegd op 24 november, 2021, van www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/47/cbs-en-tno-een-op-de-zeven-werknemers-heeft-burn-outklachten

EllsWorth, E. (1997) *Teaching positions, difference, pedagogy, and the power of address*, Teacher College Press.

Engelshoven, I. (2020) Bestuursakkoord flexibilisering lerarenopleidingen, Kamerstukken Rijksoverheid. Geraadpleegd op 24 november 2021 van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/12/bestuursakkoord-flexibilisering-lerarenopleidingen>

Gielen, P. (2015). Lessons in disproportion, the role of play in arts education and the role of art in education. In B. v. Heusden, & P. Gielen, *Arts Education Beyond Art* (134-150). Valiz.

Hall, J. (2010). Making art, teaching art, learning art: exploring the concept of the artist teacher. *International Journal of Art & Design Education*, 29(2)

Hoekstra, M. (2015) The Problematic Nature of the Artist Teacher Concept and Implications for Pedagogical Practice. *International Journal of Art & Design Education*, 34(3), 349-357.

Kerssens, N. & de Haan, M. (2022). The tipping point in the platformisation of Dutch public education? Learning to live with datafication. In *Educational case studies and initiatives from across the world*. Routledge.

Lucero, J.R. (2011) *Ways of being: conceptual art modes-of-operation for pedagogy as contemporary art practice*. Dissertation of The Pennsylvania State University, The Graduate School College of Arts and Architecture.

Marreveld, M. (2020) De bril van de leraar. Didactief Online. Geraadpleegd op 24 november 2021 van <https://didactiefonline.nl/artikel/de-bril-van-de-leraar>

Masschelein, J. & Simons, M. (2012) *Apologie van de school, Een publieke zaak*. Uitgeverij Acco.

Pennac, D. (2008) *Schoolpijn*. Amsterdam: Meulenhoff.

Rasch, M. (2020) *Frictie: ethiek in tijden van dataïsme*, De Bezige Bij.

Schon, D. A. (1991) *The reflective practitioner*. Ashgate Publishing.

–EINDNOTEN–

- 1 Kunstvakdocent is een Standaardnederlandse term en wordt gebruikt voor leraren die kunst onderwijzen aan jongeren van 12 tot 18 jaar. Zij zijn in loondienst van de school. In dit stuk bedoel ik met 'de kunstvakdocenten' de docenten in dit onderzoek. De tien verschillende kunstvakdocenten gaven verschillende vakken: media, drama, internationale schakelklas, culturele kunstzinnige vorming, beroeps- onderwijs, tekenen. De kunstvakdocenten in Tilburg waren: Esther Brouwer de Koning, Doreth Donkers, Dirk Hulsenboom, Irene Ulrich en Kim de Weijer. In Rotterdam: Sanne Avenhuis, Nadine van Hulst, Sheila Meijers, Inge Spaander en Ruben Tammer. In dit essay citeer ik de kunstvakdocenten door hun achternaam te vermelden. Hiermee wil ik hen extra waardering geven voor de observaties en acties die zij inbrachten.
- 2 Dit essay legt regelmatig verbanden met andere essays van 'Studies in Kunstvakidiotie'. De andere essays zijn terug te vinden op de expositie op het platform Research Catalogue.
- 3 Een eerdere versie van dit essay verscheen in 2022 in Forum+: <https://www.forum-online.be/nummers/oktober-2022/herontdekking-van-kunstvakidiotie-verschuift-het-vakmanschap-van-kunstvakdocenten>.
- 4 Op de vacaturesite voor leraren is een veel gebruikte functie- omschrijving 'leercoach'. Zie www.meesterbaan.nl, laatst geraadpleegd op 15 februari 2022.
- 5 Partners: Willem de Kooning Academie Hogeschool Rotterdam, Fontys Academy of the Arts, KCR, KunstLoc Brabant, Stichting AteliersTilburg.
- 6 Ik kies bewust voor een woord met luchtige toon. Kunstvakdocenten Meijers en Van Hulst wezen mij erop dat dit belangrijk is in hun vakmanschap: 'lichtvoetigheid inbrengen', 'plezier maken' en 'de humor ervan inzien'.
- 7 Bijvoorbeeld in de NRC: Remie, Mirjam, "Dit biologie-examen was makkelijk te lezen", 9 mei 2019; Berkhout, Karen. "Actuele vragen over weer en klimaat", 15 mei 2019 en Weeda, Frederick. "Streng aanpak 'vakidoot' werpt vruchten af." 11 december 1995. www.nrc.nl, laatst geraadpleegd op 1 november 2021.
- 8 Een knipoog naar: Biesta, Gert. Rediscovery of teaching. Routledge, 2017

